Báthori Csaba

Határok ragyogása

Pilinszky János: Harmadnapon. Jegyzet a vershez

Pilinszky János költészetének és gondolkodásának egyik nem mellékes jegye, hogy lírai tartalmait bibliai, s azon túl teológiai tudás derengi körül. Tudjuk, minden nagy költészet végső soron teologikus háttérből ered (vagy teologikus gyökerekből *is* táplálkozik), ebben az esetben azonban a hittartalmak a teológiai értelmezés fősodrától eltérő alakzatokban fűtik a lírai szöveget, és e nagy művészet katartikus ereje is nem kis mértékben öröklött nézetektől elhajló szuverenitásból táplálkozik. Pilinszky már a kezdet kezdetén is az újszövetségi történetek mintái mentén, köztudomású hasonlatok, biblikus betétek, a hit alapjait villogtató közlendők sejtelmeivel fogalmaz. Már a *Trapéz és korlát*ban fel-felfénylenek a jézusi (majd szélesen kimedrelt teologikus) elemek, későbbi nagy lírájának vezérmotívumai (csak érintőlegesen nevezek meg néhány eszmét: a tékozló fiú magatartás-emléke, a jézusi halász-motívum, a kegyelem, vezeklés, megváltás témája, a bibliai szörnyek fenyegetése, és mások). Ez a biblikus attitűd aztán a *Harmadnapon* című kötetben (1959) dúsul szinte forradalmian eretnek vonásokkal, s kimondatlanul, majdnem észrevétlen, de annál nyomatékosabb érvénnyel téríti magasba az összetett elvontság felé terelt költeményeket. Tudjuk, persze, ma már mindenki tudja: Pilinszky egész költészete a *század botrányá*n mélyen megrendült keresztény humánum tanúságtétele, életfogytig gyakorolt, rendületlenül hirdetett, csaknem egyedülálló etikai tette. De miközben sorra magunkhoz vesszük e jézusi halandó személyes és személyen túlmutató remekműveit, olykor megfeledkezünk arról a hallatlanul bátor, ortodoxiáktól fázó, öntörvényű képzetvilágról, amely Pilinszky eszméletét oly lenyűgöző jelentésekben tükrözi. Azt hiszem, életműve *egészében* apokrif vétetésű, tehát művészet felé tájékozódó tudása a teologikus kánon határain túl terjeszkedik, onnan meríti varázslatának hatalmas erejét. Akad vélemény, amely arról faggatózik: miért nem lett *Apokrif* a címe a *Harmadnapon* kötetnek, hiszen ez a fogalom Pilinszky látomásainak egyenértékesebb tükre lett volna, mint a feltámadásra utaló *Harmadnapon*. A kérdés nem indokolatlan. Én ebben a rövid jegyzetben csak a nyolcsoros *Harmadnapon* című vershez fűzök három rövid megjegyzést; s talán hitelesen tudom igazolni, hogy ez az ökumenikus ihletésű, meghökkentően szuverén, bár meglehetősen fedetten közeledő szöveg mégiscsak Pilinszky felfogásának igazi pedig-

réje, zsidóságot és kereszténységet reménységben, bocsánatkérő hitvallásban és hittestvériségben egybeölelő dokumentuma. Tagadhatatlan, hogy a magyar líratörténetben akadt a holokauszt túlélőinek oldalán is egy-egy nagyszerű kéznyújtás, ugyancsak eretnek hátterű jelzés, amely Pilinszkyvel párhuzamos magasság felé mutat. Hogy csak egyet, egyetlen ilyen ragyogó határátlépést említsek: emlékezzünk a *Harmadnapon* olvasásakor Székely Magda *Albigens töredék* című versére (a *Harmadnapon* ellentett-testvéri, a szív legtisztább hullámaiból kiemelkedő párja ez a darab, hadd idézzem második részét): *Mikor a jóra semmi jel, / jel nélkül is indulni kell / az egyre sürgetőbb sötétben, // amíg kigyúlva, mint az ablak, / magam világítok magamnak.*). Másik, kortársi párját jegyzetem végén idézném.

1. A vers – és a közvetlen előtte álló *Ravenbrücki passió* – nyíltan az egyik koncentrációs tábort nevezi meg, egy *leroskadást*, majd *halált*; tehát a mártírium feledhetetlen állóképeit vetíti elénk. Az események, első pillantásra is, a zsidó áldozatok sorsához kapcsolódnak, a vers a *megölhették* szóval kendőzetlenül jelöli: itt gyilkosság történt. A keresztény lelkiismeret burkoltan vezeklő működését ez az ige ugyan némileg leplezi, ugyanakkor egyértelműen jelöli a felekezeti vétek-aránytalanság mibenlétét, a zsidó szenvedés és keresztény elkövetés kettősét. Sejtelmem és tapasztalatom szerint ilyen mérvű keresztény vezeklés lírai korpuszban elenyésző mértékben történt meg – különösen nem a hazai – líratörténetben. A költemény (és az egész kötet) már csak ezért is mérföldkő nemcsak irodalmunk vonulatában, hanem erkölcsi esendőségünk számbavételének és kimondásának évkönyveiben.

2. A nyolc sor erős hittel és jóhírt hozó tisztasággal hirdeti a gyilkosság megtörténte utáni feltámadás ideáját, amely az első hét sorban még nem nyer transzcendens jelentést. Ha a két verset – a *Harmadnapon* első hét sorának végéig – együtt olvassuk, csak azt a tudást szerezzük meg: megölhették a tábor „fegyenceit" „hitvány zsoldosok", azok nem haltak meg örökre, hanem élnek ma is, vannak, talán nem csak a mi emlékezetünkben, hanem egy másik világon is. Erre az emberi hitre (vagy bizakodásra) épül a nyolcadik, *latin* nyelvű sor, amely hirtelen evangéliumi szférába emeli az eseményeket. Önmagában az a tény, hogy egy katolikus költő („*Költő vagyok és katolikus*") a meggyilkolt táborlakók feltámadását hirdeti (tehát egy keresztény teológiai fogalmat kér kölcsön megrendült szavaihoz), óriási határátlépés, lelki és szellemi felmagasodás (a gesztust Rilke egyik alapszava jelöli szabatosan: *Überwindung*, lebírás, túllépés, meghaladás, átnövekedés; lefordíthatatlan a német kifejezés). Hozzáteszem: itt nem önfelmentésről van szó, nem is könnyen foganó „részvét"-ről, hanem „részkérés"-ről, az áldozati társiasság csodájáról, a

költő hitének mintegy „kiterjesztésé”-ről. Mert miről is szól ez a vers? Arról, hogy *minden táborlakó áldozat Jézus volt*, mert hitéért meggyilkolták, – de feltámadt, és immár örökké él. És itt erősödik fel a harmadik jegy:

3. Hiszen maga Jézus is zsidó volt, és vallásunk egyetemessége (sugallja Pilinszky) még erre is képes: a megölt zsidók alakjában megpillantani azt a Jézust, akit más zsidók keresztre feszítettek. A vers teológiai komplexitását csak jelezni tudom itt: a katolikus költő szinte vallásának „kiegészítő”, „járulékos”, de annál szentebb figuráit teremti meg egy lírai vezeklési rítus gesztusában. A költő kimondatlanul és a lírai igazságosság legmélyebb zónáiban hitének legtitokzatosabb tételeinek értelmében mindenkit testvérré avat, és egy hatalmas ökumenikus karolás mozdulatával mintegy lírai „betérési szertartást” mutat be (anélkül, hogy saját hitét feladná).

A kortársi líratörténetben – s ezzel zárom – megtermett a *Harmadnapon* párja is, amely kimondja: a közelmúlt délszláv háborúiban meggyilkolt minden egyes áldozat maga is Jézus volt. Balla Zsófia költeményéről beszélek (*A képernyő imádása*):

> Ott, abban a háborúban
> megöltek –
> kétszázhetvennégyezer ötszázhatvannyolc
> krisztust öltek meg.
> Vonjunk le ebből
> harmincezer hatszázkilencvenegyet –
> azokat, akik maguk is öltek.
> Marad
> kétszáznegyvenháromezer nyolcszázhetvenhét,
> azaz 243877.
>
> Nézzetek szét.
> Tudjátok meg, mikor születtek.
> Az mind Karácsony.
>
> Az Úr
> sokszülött fiát –
> istentelenül sok fiát
> adja értünk.